

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ ШКОЛЯРІВ

Проблемі розумового розвитку дитини в педагогіці завжди приділялась особлива увага. Психолого-дидактичні дослідження багатьох колективів учених під керівництвом П.Я.Гальперіна, В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна, Л.В.Занкова, А.В.Запорожця, А.А.Люблінської, Н.О.Менчинської, Н.Ф.Талізінної та інших призвели до єдиного основоположного висновку: пізнавальні можливості учнів практично невичерпні, і більшість з них піддається цілеспрямованому формуванню через якісні суттєві зміни процесу навчання і його змісту. Ретельно проаналізувавши традиційне навчання й практику, Л.В. Занков дійшов висновку, що вони не являються оптимальними для розвитку. Учні при

такому навчанні отримують глибокі і навіть дуже глибокі знання, проте не виявляють достатнього рівня просування в мисленні, спостережливості у виконанні практичних дій, розвитку психіки й особистості в цілому [2].

Проте слід відмітити, що правильна організація пізнання, спілкування й праці – найважливіша умова для успішного функціонування навчального процесу з метою всебічного розвитку.

Сучасне навчання передбачає перш за все розвиток творчих можливостей учнів на матеріалі засвоєних знань і умінь. Розвиток реальних інтелектуальних сил школярів можливий, якщо навчати їх таким творчим пізнавальним структурам, як самостійне перенесення засвоєних знань у нову ситуацію; бачення проблеми, знаходження альтернативного способу її розв'язання. На запитання: “Як досягнути докорінного поліпшення роботи школи по розвитку дітей?” в педагогіці відповідає розумове виховання. Одне з його завдань, формування інтелектуальних (загальнопедагогічних) умінь, обране нами як об'єкт досліджень.

Досліджуваний процес формування інтелектуальних умінь тісно пов'язаний з поняттям “уміння”. В інтерпретації змісту цього поняття не має єдиної думки. Більшість авторів наголошує на тому, що від наявності уміння залежить успіх виконання дій, думки вчених розбігаються і в питаннях про те, чи слід уміння відносити до дій вищого або нижчого порядку, порівняно з навичками. Аналіз літератури показує, що ті протиріччя, які виникають в уявленнях про співвідношення умінь і навичок пов'язані з різним використанням поняття “уміння”. Одні автори (Є.І.Бойко, Б.Ф.Ломов, В.В.Чебишева) під уміннями розуміють можливість здійснювати будь-яку діяльність на професійному рівні. Природно, що при цьому навички передують умінню. Інші ж автори (Б.А.Ашмарін, Є.В.Гур'янов, П.А.Рудик) розглядають навички, як більш досконалу стадію оволодіння діями, у них уміння передують навичкам. Група дослідників (О.В.Арделян, Ю.К.Бабанський, Т.І.Льїна, Є.М.Кабанова-Меллер та інші) подають поняття “уміння” за допомогою таких термінів, як “дія”, “прийом”, “операція”. У визначенні поняття “уміння” ми будемо дотримуватися точки зору тих дослідників, які вважають, що уміння являє собою свідоме володіння прийомами діяльності. Доведене до реально можливого автоматизму воно характеризується вже як навичка, на основі якої може розвиватися більш широке, узагальнене уміння. У своєму дослідженні ми будемо спиратися на визначення поняття “уміння”, сформульоване С.У.Гончаренко в українському педагогічному словнику: “Уміння – здатність належно виконувати дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Уміння передбачає використання раніше добутого досвіду, певних знань. Утворення уміння є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для

його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці” [6].

Як підказує аналіз практичної діяльності школи, методичної літератури, яка видається на допомогу вчителю, робота по формуванню інтелектуальних умінь школярів розглядається як один із важливих шляхів підвищення ефективності сучасного уроку, проте, більшість розглянутих методичних посібників містить не розгорнуту методику формування інтелектуальних умінь, а лише вказівки на необхідність роботи по формуванню деяких з них без урахування наступності під час проведення цієї роботи.

Мета даної статті - на основі аналізу різних класифікацій інтелектуальних умінь запропонувати таку їх структуру, яка б містила в собі зміст компонентів і могла бути використана в практичній діяльності вчителя по формуванню інтелектуальних умінь.

Мета конкретизувалася в таких завданнях:

1. З'ясувати зміст і визначити поняття “інтелектуальні уміння”.
2. Представити структуру інтелектуальних умінь, яка б містила зміст умінь на визначених рівнях і показники їх сформованості.

Визначення місця, яке займають уміння в навчально-пізнавальній діяльності школярів, на нашу думку, дасть можливість підійти до поняття “інтелектуальне вміння”

Нині в літературі є кілька підходів до класифікації умінь. Більшість авторів (Ю.К.Бабанський, І.І.Кулібаба, В.В.Усова, В.С.Цейтлін та інші) схильються до поділу умінь на дві групи: 1) загальнонавчальні (уміння теоретичного характеру, в основі яких лежать правила оперування поняттями аналітико-синтетичної діяльності); 2) спеціальні (предметні уміння практичного характеру) [5].

Ми вважаємо, що до інтелектуальних умінь школярів відносяться саме уміння першої групи; тобто загальнонавчальні, проте без наявності спеціальних умінь, необхідних для успішного оволодіння конкретними навчальними предметами, буде відсутня так звана “база знань”, на основі якої і здійснюється формування умінь.

У.Е. Унтом за основу класифікації умінь покладено розвиваючі цілі навчання, і уміння розподілено так:

- 1) пов'язані зі сприйняттям навчального матеріалу (уміння слухати, спостерігати, навички читання, тощо);
- 2) логічно оперувати навчальним матеріалом (виділяти головне, робити висновки і т.п.);
- 3) творчого характеру (вирішення проблем)

Зважаючи на те, які уміння представлено автором у другій групі, ми робимо припущення, що уміння саме цієї групи можуть бути віднесені до інтелектуальних.

Аналіз поглядів Ю.К.Бабанського, В.В.Усової, І.І.Кулібаби,

І.Е.Унта та інших на класифікацію умінь, врахування своєрідної діалектики між уміннями й здібностями (С.Л.Рубінштейн), дали змогу зробити припущення, що має існувати, принаймні, два рівня інтелектуальних умінь (уміння логічно оперувати навчальним матеріалом і уміння творчого характеру). В основу побудови структури інтелектуального уміння різними авторами покладені різні вихідні категорії: типи мислення, етапи мислення, раціональні способи здобування знань, структура розумової діяльності і таке інше. Проте, всім їм притаманні загальні риси. У представлених структурах належне місце приділяється умінню проводити розумові операції. При цьому, одні автори (В.Ф.Паламарчук, В.І.Андреев) розумові операції розглядають як основу структури інтелектуальних умінь, а інші (Л.І.Воробйова, Ю.К.Бабанський, Т.І.Ільїна, М.В.Кухарев) - як необхідну передумову оволодіння тими уміннями, які виділено в структурах. Беручи до уваги наведені узагальнення, визначимо інтелектуальні уміння як обов'язковий компонент пізнавальної діяльності, свідоме оволодіння такими прийомами діяльності, які забезпечують відносну легкість учіння і здобування знань, а на певних вікових етапах і оволодіння досвідом творчої діяльності, і представимо їх структуру наступним чином:

❖ Перший рівень. Уміння логічно оперувати навчальним матеріалом:

- знання про структуру мислительних операцій;
- уміння здійснювати мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстракція, конкретизація);
- уміння застосовувати прийоми мислительної діяльності для засвоєння знань (виділяти в інформації головне, представляти інформацію у вигляді схеми, будувати зв'язане оповідання, відволікатися від несуттєвих ознак, об'єднувати предмети і явища в класи й групи на основі суттєвих ознак схожості, вбачати залежність і закономірність існуючих зв'язків).

❖ Другий рівень: Уміння творчого характеру (розв'язання проблем).

- уміння самостійно виконувати розумові дії: планування, реалізації, контролю, корекції;
- уміння здійснювати перенесення засвоєних способів діяльності в нові умови.

Показниками сформованості інтелектуальних умінь є:

- а) загальні критерії [12];
- б) ступені засвоєння умінь [7];
- в) показники сформованості окремих мислительних операцій (порівняння, класифікації, узагальнення тощо) [10].

До загальних критеріїв сформованості умінь у відповідності з теорією поетапного формування розумових дій, розробленою П.Я.Гальперіним, а також з урахуванням теорії діяльності, розробленою М.А.Леонтьєвим, відносять:

- а) повноту операцій, з яких складається

дія в цілому; б) раціональність послідовності виконання операцій; в) усвідомленість дії в цілому (її наукових основ, структури-складу операцій і послідовності її виконання); г) узагальненість умінь [12].

Показники, зазначені в загальних критеріях, у залежності від якості виконання можуть знаходитися на різних ступінях засвоєння умінь, а саме:

- 1) сприйняття, осмислення, запам'ятовування;
- 2) застосування за зразком у знайомій ситуації;
- 3) творче застосування.

Розроблена на основі теоретичних досліджень структура інтелектуальних умінь може бути використана в процесі навчання, принаймні, у двох аспектах: як програма діагностики рівнів сформованості інтелектуальних умінь учнів різного віку; як програма формування інтелектуальних умінь, яка охоплює всі стадії процесу формування.

Проте, зазначене використання розробленої структури потребує, по-перше, ґрунтовних експериментальних досліджень і відповідних рекомендацій щодо діагностики рівнів сформованості інтелектуальних умінь, по друге, теоретичної розробки умов ефективного формування інтелектуальних умінь у процесі навчання. А це у свою чергу визначає напрямок подальших досліджень проблеми формування інтелектуальних умінь.

Література:

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогического творчества. — Казань, 1988. — 236 с.
2. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям. — М., 1998. — 544 с.
3. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / Сост. М.Ю.Бабанский. — М.: Педагогика, 1989. — 560 с.
4. Бойко Е.И. Еще раз об умениях и навыках // Вопросы психологии. — 1957 - № 1. — с.133-139.
5. Бугрій О. Формування інтелектуальних умінь школярів // Рідна школа. — 2001. - № 9. — с.34-35.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. — Київ: Либідь, 1997. — 376 с.
7. Завада Т.А. Система заданий учебника как средство формирования интеллектуальных умений у школьников: Дис. ... канд. пед.наук. — К., 1989. — 205 с.
8. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1990. — 159 с.
9. Паламарчук В.Ф., Лазаревский С.В. К проблеме оптимизации организационных форм обучения // Рад. школа. — 1986. - № 4. — с.24-27.
10. Поспелов Н.Н. ,Поспелов И.Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. — М.: Педагогика, 1989. — 152 с.
11. Рудик П.А. Психология. — М., 1967.

12. *Формирование умений и навыков учебного труда в процессе обучения школьников. Сб. научн. тр./АПН СССР, НИИ общ. педагогики; Под ред. В.В. Краевского, А.В. Усовой. — М.: НИИОП, 1981. — 80 с.*